

УДК 351.862.2:341.324(477.51)

DOI <https://doi.org/10.15407/mue2023.22.116>

БЕХ МИКОЛА

кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4186-1339>

БЕКН МΥΚΟΛΑ

a Ph.D. in History, a research fellow at the *Ukrainian Ethnological Center* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4186-1339>

Бібліографічний опис:

Бех, М. (2023) Чернігівщина – північний форпост: окупація, звільнення, перспективи буття на пограниччі. *Матеріали до української етнології*, 22 (25), 116–124.

Bekh, M. (2023) Chernihivshchyna is a Northern Advanced Post: Occupation, Liberation, Prospects of Living on the Borderland. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 22 (25), 116–124.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2023. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЧЕРНІГІВЩИНА – ПІВНІЧНИЙ ФОРПОСТ: ОКУПАЦІЯ, ЗВІЛЬНЕННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ БУТТЯ НА ПОГРАНИЧЧІ

Анотація / Abstract

У статті на основі зібраних експедиційних матеріалів окреслено основні події околичних сіл м. Чернігова в період окупації / деокупації. Інтерв'ю проводилися в сс. Іванівка та Ягідне, що майже місяць перебували під окупацією російських регулярних військ. Чернігівщина – це один із перших регіонів, який зустрів ворожу навалу північного сусіда. Стрімке проходження російських військових по регіону, а також їхня дислокація серед житлового фонду населення, що для загарбників було живим щитом, призвели в деяких населених пунктах до катастрофічних наслідків: пошкоджено інфраструктуру (дороги, школи), знищено пам'ятки культурної спадщини, забруднено довкілля, обірвано людське життя. Отже, сьогодні стають актуальними фіксації стану розвитку соціально-побутової та культурної сфер повсякдення мешканців області. У розвідці здійснено спробу висвітлити ставлення місцевого населення до росіян у різні періоди співіснування (радянський час, доба незалежності, окупація), адже місцеве населення прикордонного регіону мало завжди тісні торговельно-економічні зв'язки. Свідчення, зафіксовані від місцевих, є надзвичайно важливими не лише для осягнення всіх наслідків окупації Чернігівщини, а й для розуміння українським суспільством тенденцій розвитку відносин із північним сусідом та окреслення плану дій для забезпечення суверенних територій як від зовнішнього вторгнення, так і для унеможливлення внутрішньої дестабілізації. У публікації через польовий фактаж ретрансльовано комунікацію місцевого населення з окупантами, зокрема, висвітлено показові аспекти про неможливість пояснення загарбниками їхньої ж мети окупації, нерозуміння щодо питань історії та культури українців, неприйняття військовими рф громадянської позиції місцевих тощо. Також у статті проаналізовано особливості життя селян в умовах окупації та в період деокупації; зауважено про тенденції відновлення регіону як за рахунок місцевого та волонтерського ресурсу, так і в межах реалізації проектів із зовнішніми європейськими партнерами України.

Ключові слова: Чернігівщина, окупація, деокупація, «братній народ», відновлення, волонтерство.

The main events in the outlying villages of Chernihiv during the period of occupation / deoccupation are described in the article, based on the collected expeditionary materials. The interviews have been recorded in the villages of Ivanivka and Yahidne. They have been occupied by Russian regular troops for almost a month. Chernihivshchyna is one of the first regions to meet the hostile invasion of the northern neighbour. The rapid passing of Russian troops through the region, as well as their deployment among the housing stock of the population, which was a human shield for the invaders, led to catastrophic consequences in some settlements: damaged infrastructure (roads, schools), destroyed cultural heritage sites, polluted environment, and human lives were cut short. Thus, today it is important to record the state of development of the social, domestic, and cultural spheres of everyday life in the region. The attempt is made to describe the attitude of the local population to Russians in different periods of coexistence (Soviet times, independence, occupation), since the local population of the border region has always had close trade and economic ties. The testimonies recorded from the locals are extremely important not only for understanding the full consequences of the occupation of Chernihiv region, but also for Ukrainian society's understanding of the trends in relations with its northern neighbour and for outlining an action plan to secure sovereign territories from both external invasion and internal destabilization. The communication of the local population with the occupiers through field evidences is considered in the published work. These are, in particular, illustrative aspects of the invaders' inability to explain their own purpose of occupation, their lack of understanding of Ukrainian history and culture, the rejection of the local civic position by the military men of the RF, etc. The peculiarities of the life of villagers under occupation and during the period of deoccupation are also analysed in the article; the trends in the region's reconstruction both at the expense of local and volunteer resources as well as through projects with Ukraine's external European partners are considered.

Keywords: Chernihiv region, occupation, deoccupation, *brotherly people*, reconstruction, volunteering.

Чернігівщина – один із тих регіонів, на теренах якого відбувалися ключові події у спробах формування української державності. Історично так склалося, що Чернігівщина взяла на себе функцію північного форпосту та першою приймала удар від наших північних сусідів, прикриваючи столицю та її околиці. Водночас на теренах сучасної області постійно відбувався україноцентричний розвиток політичних, культурних та суспільних сфер. У ХХ ст. важливе значення для державотворних процесів мав бій під Крутами (29–30 січня 1918 р.). Тоді загін патріотично налаштованої молоді (київські курсанти й козаки «вільного козацтва») затримав стрімке просування московсько-більшовицьких орд на Київ, що дозволило урядові УНР вперше за 150 років добитися міжнародного визнання України на переговорах з Німеччиною. Ми стали очедцями того, що військовий і людський потенціал, зосереджений на Чернігівщині, відіграє важливе значення в обороні української столиці під час повномасштабного вторгнення. І зрозуміло, що до подій окупації, звільнення та відновлення регіону звернули увагу ЗМІ, волонтерські організації та управлінські органи. Не залишають поза своїм зором Чернігівщину і вчені-гуманітарії, зокрема культурологи, етнологи, соціологи та екологи, адже нові

реалії Чернігівщини, починаючи з лютого 2022 року, вимагають вивчення та трактування. Звичайно, що найбільше притягують науковців ті місцевості, що були в окупації, а також точки на мапі, які були ознаменовані культурними пам'ятками.

Події історичної шкали та невичерпні локальні особливості розвитку народної культури завжди привертали увагу дослідників-етнологів. І в період незалежності етнологи Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України не оминали польових маршрутів Чернігівщиною. Під час експедиційних подорожей містами й селами області протягом 2010–2012 років авторові часто доводилося чути різні розповіді про звичаї добросусідства між українцями, росіянами та білорусами. Торговельно-економічні мотиви були основою таких відносин. Так, у 2011 році, перебуваючи в прикордонному з росією с. Грем'яч, нам доводилося чути, як місцеві часто їздять за покупками до російського містечка Погар, яке було ближче, ніж їхній районний центр Новгород-Сіверський. Віддаленість прикордонних сіл від великих українських адміністративних і промислових центрів привела до поглиблення та зміцнення комунікаційних практик на прикордонні. Місцеві часто згадували радянські часи, коли не було

жодних кордонів між «трьома братніми народами» та підкреслювали той факт, що мають родичів у росії. Характерною тогочасною ознакою населення всієї Чернігівщини була «розмитість» етнічної та національної ідентичності. Часто доводилося чути від місцевих: «Ми тут не рускіє і не українці, не знаю, хто ми, може перевертні якиєсь» (ЖА). Проте людинність Чернігівщини чітко відмежовувала себе від росіян, досить часто протиставляючи себе «кацапам» та підкреслюючи побутові відмінності між двома народами. Така варіативність інтерпретації місцевої культури та історії, на перший погляд, засвідчувала відсутність стійких маркерів національної ідентичності (мова, культура, спільна історія та ін.) в регіоні. Як показали події повномасштабного вторгнення, така оцінка ситуації була досить поверховою і не враховувала того факту, що існування сильних регіональних ідентичностей складало основу творення національної держави в Україні.

Події російсько-української війни, що розпочалася в 2014 році на Донбасі, вплинули на раніше позитивний образ країни агресора в українському суспільстві, адже до повномасштабного вторгнення значна частина Чернігівщини сприймала росіян як «братній народ». Характеризуючи ставлення місцевого населення до росіян напередодні повномасштабного вторгнення, жителька с. Ягідне Ольга Меняйло зазначила: *«До війни? Дуже лояльно. Ну, як. Не можна сказати, що прямо дуже. Бо вже ж ішла АТО, то були і патріоти, хто в більший мірі, хто в менший. Ну, в принципі, багато родичів в росії, і все таке. Ми ж розуміли, що не всі ж росіяни за те вторгнення в той Донбас, ясно, що люди кругом є різні. То ми, ми не думали, що таке буде, ми надіями... Там же куча наших родичів. Саме в нас там родичів..., хоча тоже єсть. Це ми зараз уже не спілкуємося, но там родичі тоже єсть. А є ж люди, в яких там брати, діти живуть. Ну, дуже ж багато. То як, ну як? Невже це таке можливо. Просто не думали, що таке може бути. Тож лояльно. То вони коли прийшли, і ми просто були в шоці. Ми не могли... Воно даже в голові не вкладалося, що як воно може бути так. Ну от, братній народ, що всьо життя нас так вчили в школі, що ми от Україна і росія – нерозлучні*

дві сестри, ось ми ж. І що вони можуть отак заїхати сюди і стріляти отак по нас, по наших будинках, ми просто не могли в це повірити. В голові не вкладалося. І тоді, коли ми це побачили вже як стріляють, то не хотілося вірити очам своїм, що як так може бути» (МО). Через область пролягає найкоротший автошлях до столиці російського агресора – москви. І саме цією дорогою, виторюваною українцями в пошуках кращого життя та заробітку в сусідній та, здавалося багатьом, дружній країні, оберуть нападники для «Спеціальной военной операції», метою якої перед світанком 24 лютого 2022 року було оголошено звільнення від політичного режиму, захист російськомовних та денацифікація (розуміємо саме окупація, напад, досягнення імперіалістичних цілей). З перших днів повномасштабного вторгнення й до сьогодні Чернігівщина під ворожим вогнем. Просування в кінці лютого 2022 року російських військових через область у їхньому баченні мало закінчитися парадом на Хрещатику в Києві. Незважаючи на потік інформації у ЗМІ та дані міжнародних і української розвідок, багато не тільки пересічних громадян, а й власне наші військові до останнього не вірили у вторгнення регулярної російської армії. Зокрема, командувачі вищих рангів на Чернігівському напрямі, даючи інтерв'ю різним ЗМІ, згадують дні перед повномасштабним вторгненням: *«Ось, 24-го о 4-й ранку буде напад на Україну»*. Та ну, вже третій раз нападають. Посміялись з хлопцями, а тут воно так і сталося» [5]. Попри те, що сили противника переважали, українські військові стримали навалу та витіснили окупантів за межі державного кордону. Розроблений диктаторським керівництвом сценарій проходження через північні області до Києва не відбувся, та, на жаль, перебування російської армії на території Чернігівської області несе непоправні втрати для інфраструктури, господарської сфери, культурної спадщини, а найголовніше – людського потенціалу.

Росіяни вважали, що їхня агресія знайде підтримку серед широких верств населення регіону, тому їхнє ставлення до місцевих було більш лояльне, ніж до людинності Київщини. Про це, зокрема, свідчать як самі респонденти, так і розкриті для загалу українського й міжнародного

суспільства факти (запити громадян до державних органів про порушення прав людини, звернення постраждалих до медиків, психологів, записи з камер відеоспостереження), події після деокупації згаданих регіонів. Респондентка з Чернігівської області наголошує: *«Подругу мою тоже ж так витягли з погребка: “Покажіть документи!” Ну, вона й показала документи. В неї прописка тут, Ягідне, а народилася в Київській області. І відразу: “Што? Из Кієвской області?” Раз її – з усяої сили кулаком в лице. Тільки за то, шо в неї написано, шо вона народилася в Київській області. То люди тоді прийшли в погреб такі перелякані, такі усі... Ми прийшли до погребка, дивимося на людей... Нас вони якось не сильно налякали»* (МО). Із реальних оповідей постраждалих чи свідків подій викривається оманливе бачення окупантами політичного, ідентифікаційного, консолідаційного налаштування українського суспільства в різних регіонах нашої держави. Крім того, на нашу думку, відчуваючи певний страх перед героїзованим народом постатями української історії, нападники за першої нагоди намагаються виявити свою силу та зверхність, отримати хоча б найменшу перемогу над українцями. Респондентка стверджує, що окупант вдарив її подругу лише через те, що та була родом із Київської області, де в їхньому баченні чи, точніше сказати – у пропагандистсько заангажованій свідомості, постає картина, що на Київщині живуть бандерівці-націоналісти. Водночас на Чернігівщині, зі слів респондентів, місцеві мешканці після короткотривалого спілкування з рашистами зрозуміли, що солдати ворожої армії очікували на *«зустріч російських полчищ із квітами»* (ІВ).

Під час аналізу російських ЗМІ та анонсованих політичних ідей стає зрозумілим викривлене світобачення сучасних росіян, зокрема російських військово-службовців, адже рупори пропаганди їм намалювали іншу реальність не тільки нашої країни, а й решти цивілізованого світу. З часу подій на Сході України в російських ЗМІ політики країни агресора та численні пропагандисти накручували градус щодо регіональних відмінностей людності, намагаючись розколоти українське суспільство. На найпопулярніших російських телеканалах (в той час ще до-

ступних для українців) поплічники федеративної влади поширювали й роздували неправдиві тези *«про націоналістів-бандерівців, які захопили центральну владу в Україні та тримають у заручниках більшість населення, налаштовуючи його проти братнього російського народу»*. Не отримавши зустрічного позитивного ефекту від свого перебування в околицях Чернігова, окупанти зайнялися справою пошуку міфічних бандерівців. Жителі окупованих сіл розповідали таке: *«А тут ції [росіяни] прийшли: “Де бандеровци, у вас тут є бандеровци?” Так плечима здвигують: “Які бандеровци? Ви шо? З якого перепуга?” Але вони бачили, шо люди дуже всі чесно, ніхто і нічого. Це ж не треба бути великим психологом, щоб зрозуміть, шо люди кажуть чесно: “Нема тут в нас таких”. І вони тоді вже самі почали розуміти, шо щось не те: їх настроїли на одне, шо тут усі бандерівці чи половина бандеровців, їх нада перестрілять і освободить мирних людей від бандерівців. А приїхали, ніде ні одного бандерівця, всі люди плечима здвигують: “Які бандерівці, шо ви з нас хочете?” То в них у самих ось тоді полломалося усередині»* (МО).

До повномасштабного вторгнення серед населення Чернігівщини культ особистості, створений навколо Степана Бандери, не був особливо популярний, на відміну від західних регіонів. Розповідають таке: *«Я ше пам’ятаю в дитинстві, але ж я не з цих країв. Я із Кіровоградської області. То в дитинстві, я ше мала була, то от ходили такі страшилки, шо от бандерівці – це страшні люди, вони там вирізають села, і таке всяке, бо НКВДісти, так воно було всьо настроїне... А так, коли вже з часів незалежності, то доступ в Україні до інформації був уже інший, то вже ж знали... Але щоб сказать, шо аж так полюбили Бандеру в цих краях... Та кожен жив своїм життя і діла до того не мав. Хтось там краєм вуха почув, шо Бандера не такий-то поганій, як ранче казали, ну, і харашо. Але в кожного свої собі турботи, і дуже ніхто не переймався»* (МО). Російська агресія змінила ставлення людності регіону як до історичної постаті Степана Бандери, так і до самого терміна *«бандерівець»*. Помітно, що з перших днів повномасштабного вторгнення для бага-

тох «бандерівець» перемістився в синонімічний ряд «українства». Респонденти розказують про намагання донести до окупантів свою позицію: *«Так мій чоловік з ними спорив, вони до нього говорили, що він бандеровець. А Міша каже, що тоді всі українці – бандеровці... Но спориш, то вони починають кричать, матюкаться. Спорить було бесполезно з їми»* (ІВ). Можемо вважати, що російська пропаганда та повномасштабна агресія сприяли переосмисленню культу Степана Бандери та інших історичних діячів, які не були популярні по всій території України. До прикладу, на Чернігівщині для більшості населення Бандера залишається чужим і нецікавим як постать; водночас українці, які виховувалися в радянській час, змінили полярність образу діяча з негативного на позитивний. При цьому деталями діяльності, біографією провідника ОУН, його поглядами рідко хто цікавиться. Головним для людей залишається факт безкомпромісної боротьби Степана Андрійовича з агресором, що сьогодні є ключовим у натхненні до спротиву й боротьби. Окупанти своє перебування в околицях Чернігова виправдовували завченими наративами з «пропагандистських методичок», як зауважила жителька с. Ягідне Надія Анікіна, 1968 р. н.: *«Росіяни розповідали, що прийшли освободити нашу землю от бандерівців. Бо вони [бандерівці] бігають тут по лісах»* (АН). Проте окупанти грабували та вбивали саме місцевих, а відчувши опір, непокору чи надумані підозри до окремих селян, одразу приписували їх до розряду «міфічних бандерівців».

Півтора місяця окупації стали однією із жахливих сторінок для області. Фрагментарно зафіксовані з прихованих населенням камер події в перші дні перебування російських військових поповнювали безкінечні стрічки новин у різноформатних ЗМІ та скроли блогерських каналів. Усі українці добре пам'ятають, як у с. Корюківка (Чернігівська обл.) 27 лютого селяни ставали щитом навпроти танка [2]. Під час відвідин окупованих рашистами сіл Чернігівщини нам довелося почути багато розповідей про відчайдушність місцевих жителів, які, незважаючи на смертельну небезпеку, знайшли в собі сміливість кинути виклик озброєному окупантові. Про весь жах перших днів окупації та жертво-

ність місцевого населення в його бажанні вигнати агресора розповідає зі свого досвіду спілкування з окупантами жителька с. Ягідне: *«Ми прийшли туди такі, ну, я була така агресивна, така настроєна їх там всіх повиганяти, а мені кажуть: “Ти шо!” – “А шо ми тут будемо сидіти, наче телята, чи шо, нас позганяли, давайте якось шось протестувати”. А мені кажуть: “Ти шо не поняла, шо це таке?” І почали мені це все розказувати. “Уже, – кажуть, – три трупа по селі лежать”. І кажуть, що вже ж там, ну, і Грищенко застрелили, Янюка Толю застрелили, і Вітю Шевченка вже застрелили. [А за що?] Ну, за то, шо Льоня Грищенко вийшов напроти і сказав: “Я там не здався”. Він був міліціонером, у нього гвинтівка була. І він вийшов з тою гвинтівкою, і сказав: “Я так не здамся, хоч одного, да пристрелю. Я так не зможу жити, щоб взяти і здатися”. Там вистріли, поранив їх там когось, а вони ж його зразу в упор і розстріляли. А Толю Янюка, ну, це ж люди кажуть, бо я не бачила, ми всі в погребі сиділи, но люди хтось шось да краєм вуха чули і бачили. То Толя на цій вулиці, шо коло школи, жив. То він якраз був на вулиці, коли вони заїжали. А вони йому шось там приказали чи шо, шо “Лажись!”, а він: “Да хто ви тут такі! Хто ви такі, щоб я вас слухався? Чого ви тут командуєте?” А вони взяли і застрелили. Це так одні кажуть, другі – по-другому. Але суть в тому, шо він їх не послухав. Не послухав їхнього приказа. І вони його зразу і застрелили»* (МО).

Показовими фактами спротиву окупаційним діям та єдності місцевих є свідчення респондентів про те, що всі жителі с. Ягідне були однакостанні, комунікуючи з окупантами. Не було охочих до співпраці з рашистами, а під час пошуків, активізованих російськими загарбниками, ветеранів антитерористичної операції (АТО) серед заручників села ніхто не розголошував імен колишніх українських військових, до слова, навіть під загрозою життя та здоров'я: *«У нас навіть ось сусід, син сусідський через стіну, син його – він же був в АТО, і з нами ще й був у погребі. Але його ніхто не видав. І другі були. Не було, щоб йшли до них на співпрацю, може, шось таке невзначай хтось там шось сказав, в розмові шось там лягну-*

ли, то, що, може, не треба було казати, ну так, щоб спеціально, то ніхто. У нас же в селі є хлопці, які в СБУ працюють, в розвідці, подружки мої син. І вона дуже боялася, що її видадуть і будуть дуже катувати. Але ніхто не видав, все нормально. А тут у цього сусіда вони знайшли форму, одне діло – таку форму, що як чоловіка, чисто рабочу, а друге діло, що вони знайшли форму воєнну, ту, що він в ній воював в АТО, там же нашивки оці всі. І вони визвали його, гайда стрілять, ноги над головою [стріляли по ногах, не давали встояти на місці], хто ти да що ти... Допитувалися. – “Я, – каже, – був в армії, це моя армійська форма, а що, хто не був”. А вони: “Ти був по контракту, ти щас вояка?” А він: “Нє, давно уволився”. Але він якраз довго був по контракту, і можна сказати, що незадовго до повномасштабного вторгнення він звільнився. В нього закінчився контракт, він більше не підписував. Тоді вони: “А чо форму храниш?” Форма, як форма, нормальна одьожка. А вони потім кинулися, а тут форма в кожній хаті» (МО).

Історія окупації с. Ягідне є уособленням підлості та небаченої жорстокості московитів, які впродовж 27 днів (із 3 по 30 березня 2022 р.) у підвалі сільської школи утримували все населення села (360 осіб). Важко уявити лукавство та холоднокривність, якими керуються окупанти, адже в школу – тимчасовий штаб окупаційних військ – селяни були зігнані з метою прикриття. Місцеві згадують: «Да, да. Вони спеціально нас там тримали в надії, що наші там не будуть стрілять. [Бачив там пару попадань.] Наші знали, що ми там, то вони дуже акуратно стріляли, щоб не попадатъ, де ми. Я взагалі цьому поражаюся, як вони... Ми взагалі тоді на наших так молилися, що цього не передасть. По-перше, ми самі сиділи, бо що ж нам робить, і думали, як це ж нас звільнити. От як? По сусідству з нами сидів вчитель фізики, такий дядько хороший, тоже вже покійний, тоже вже помер. І він такий розумний, розважливий чоловік. І ми з ним думали: от як нам допомогти нашим, щоб вони нас визволили, а як нашим поступить. От що робить? Коли під кожною хатою по кілька одиниць їхньої техніки стоїть, під кожною хатою куча боєкомплекта. Якщо нашим іти нахрапом у наступ і

вибить їх просто, то це тут не останеться каменя на камені. У них [в росіян] просто нереально немерено цих боєприпасів. То в нас тоді був настрій не оптимістичний, бичивши те все. Ми мало надіялися, що ми живі останемося. Ми так... Ми тоді жили так: сьогодні рано проснулися, аби дав Бог до вечора дожить» (МО). У 2014 році лідер країни-агресорки, коментуючи події в Криму, заявив: «Российские военные будут стоять за мирными гражданами. Не впереди, а сзади! И пусть они (ВСУ) попытаются стрелять в своих граждан» [1]. Сьогодні, при лихолітті повномасштабного вторгнення, ми розуміємо, настільки ці слова диктатора були прямолінійними й давно закладеними в план дій російської армії.

Майже місяць люди перебували без елементарних засобів до існування, пили брудну воду, їли сухпайки рашистських військових, у той час, коли окупанти грабували село, витягували з погребів усю їжу та забивали домашніх тварин.

Із картинок, оприлюднених у ЗМІ, українці добре пам'ятають ті зелені коробки від сухпайків та трилітрові банки зі щами: найкмітливіші створювали меми про недолуге харчове забезпечення ворога, найактивніші били на сполох про забруднення території відходами після тимчасового побуту росіян у регіоні. Місцевим при цьому довелося для виживання спробувати нехитромудрий харч свого ж ворога. Респонденти діляться враженнями від пережитого: «Ми не мали права нікуди виходити, бо сразу розстріл. Їсти у нас самі люди (готували)... Там біля школи розпалювали багаття, і в нас було декілька людей, які готували. Ну, готували із того, що знаходили. Вони ж тут у людей поїли усе, що було. А нам свої щі давали в трохлітрових банках. Так оці декілька банок щі розводили у великій каструлі, щоб людей хоч якось погодувати. Коли годували раз в день, коли два рази. Ну, годували, це так... Це повлітрова банка на двох, якщо це щі; якщо це каша, то це одна-дві ложки на людину. Тобто отак-от. Води питної не було. Була, ну така, брудна вода, яку пити так не можна. Люди гріли, кіп'ятили, так і пили» (АН).

Перебуваючи в полоні окупантів, селяни згадують, як очікували на прихід українських військових, міркували, як

відбуватимуться події і чи виживуть взагалі в таких умовах. Першим «дзвінком», що сповіщав про підготовку окупантів до відходу, були активні збори та пакування на військову техніку награваного. Оприлюднені у ЗМІ фото та відео, зроблені під час виходу росіян із Київської та Чернігівської областей часто викликали швидше жартівливе чи перебільшене сприйняття. Але, поспілкувавшись із жителями деокупованих сіл, переконаємося в реалістичності всіх трансльованих ситуацій про вихід окупантів із регіону. Місцеві мешканці не припиняли дивуватися жадібності та бажанню наживи російських військовослужбовців: *«І ми бачили, як вони грузять все. І ми тоді ще посміялися... Що вони вивозять все на танку, було зрозуміло тіки з маленького кусочка дула. Бо під дулом лежали мішки з картоплею, на танку було усе приматане, знаєте, ото, коли якось бабка збирається кудись їхати з клунками, ото бере покривало, і ото все туди зв'язує. То оце все тут було, тобто танку самого не було видно. Оце вони так від'їжали. І бортові машини, ну, грузові, вони теж туди затихували все, шо мона»* (МО). Після деокупації Чернігівщини жителі з найбільш постраждалих населених пунктів мали можливість з допомогою військових та волонтерів евакуюватися, згодом поверталися до свого повсякдення та бралися за відбудову жител. Показово, що в розмові з респондентами відкриваються традиційні риси українців – любов до землі та її обробітку. Жінка, розповідаючи про свій побут сьогодні, підкреслює, що ремонт житла їй приносить на так багато радості, як обробіток земельної ділянки: *«Ну, то город садимо. Я ж то агроном, я ж людина, ну я настіки люблю рослини, шо мене це тільки і рятує. Я, коли сажу город, я забуваю за все. Це для мене такий релакс. Це для мене повне відновлення, я там оживаю. Да, я сажу з надією. Через то, шо навіть там прилетить, ну, прилетить. От дом, то один якийсь лучийий снаряд – і дома нема, а шоб всі мої труди на городі знищити, то там треба не один снаряд. Це одне, а друге, хто ж там по городу спеціально буде цілять, як там нічого нема, крім городини. То в мене все-таки, коли я сажаю, то я сажаю з надією, шо за любих обставин все, шо я там вирощу, воно пригодиться і не*

пропаде. А тут таке, робиш ремонт, чи воно пригодиться, чи не пригодиться, чи воно нада, чи воно не нада» (МО). Любов до природи, роботи на землі, схильність до господарності та ошатності села завжди були й залишаються важливими етнокультурними ознаками українства. Про це, зокрема, описано у творах українських митців (картини, поезія). Тарас Шевченко підкреслював: *«У великоросів є вроджена антипатія до зелені, цієї живої блискучої ризи усміхненої матері природи»* [6, с. 55]. Російське село для Великого Кобзаря викликало образ навалених сірих куп колод, з чорними отворами замість вікон, вічний бруд, вічна зима, ніде стебелинки зеленої не побачиш [6, с. 55].

Також зауважимо, що перспективу відновлення всіх матеріальних складових повсякдення місцеві мешканці зразу відкладали на час «після Перемоги», як і більшість українців у перший рік війни. До активніших відновлювальних дій їх спонукали волонтери та їхня допомога. Зокрема, країни Балтії влітку 2022 року анонсували свою допомогу у відновленні Чернігівської області [4]. Наприклад, Литва інвестує у три проекти по відновленню різних суспільно важливих сфер Чернігівщини. Окрім міжнародної підтримки, до безпосередньої трудової допомоги на території області активно долучалися вітчизняні громадські організації та активісти. Скажімо, волонтери сімох батальйонів «Добробат» приєднувалися до будівельних робіт деокупованих населених пунктів Чернігівської області [3].

За роки військових дій російської армії на українських територіях у Чернігівському регіоні, як і повсюдно в Україні, також функціонував волонтерський рух під патронатом різних громадських організацій та місцевих активістів. Найбільш відомі за ініціативами та згадувані у ЗМІ такі, як «Волонтерський рух «Сіверський фронтир»», «Чернігівський волонтерський рух – ПВВ», «Жіноча волонтерська сотня самооборони Чернігівщини». З перших днів повномасштабного вторгнення до волонтерських ініціатив долучалися і звичайні громадяни.

Повномасштабне вторгнення рф не спричинило очікуваної ворогом безпорадності та покірності населення Чернігівщини, а навпаки – викликало хвилю громадської активності на користь держави. Усе

українське суспільство консолідувалося в бажанні допомогти Збройним силам України. Жителі ближніх сіл від м. Чернігова до окупації активно приєднувалися до різної волонтерської допомоги: *«Ну да. Поки ції не зайшли, то ми регулярно варили борщ. Ми організувалися, там на одній вулиці варили, на другій. Бо вони і там стояли, і на Солопійці, і на пушкінському, так називається поле нижче школи, і там були тоже наші. То хто для тих варив, хто для цих варив. Регулярно варили, собиралися і варили. Ми домом варили, сусідка у нас – вона повар, так ми помагали, продукти скидувалися, картошку чистити, а вона вже варила, мішала. І поки гаряче, то отвозили їм. І ці хлопці, шо отвозили, то казали, шо там ше треба їм, то всіг-да скидувалися, шо треба було. То ми трохи пооддавали одежі і таке всяке, бо хлопці голі-босі, зима. Шо просили, то ми їм давали»* (МО). Варто погодитися, що в умовах швидких військових маршів та постійних змін локацій у перші дні

чи навіть тижні війни тилові служби не встигали своєчасно забезпечувати солдатів продовольством. У таких умовах підтримка від населення продуктами та одягом була надзвичайно важливою як у матеріальному, так і моральному аспекті.

Здійснивши короткий експедиційний виїзд до Чернігівської області та опрацювавши польовий матеріал, розуміємо, що регіон потребує детального вивчення політичних, етнокультурних та суспільних явищ. Події, що відбулися під час повномасштабного вторгнення, інспірували значні зміни у світогляді та повсякденній культурі населення. Особливо це помітно серед жителів деокупованих населених пунктів. Перспективи сусідства з росіянами та білорусами, очевидно, вимагатимуть особливого плану відновлення та розвитку Чернігівської області. Як і для більшості регіонів України, найбільш рушійною силою до перемоги та поступу є людський потенціал, на сьогодні уже зі сталим визначенням національних пріоритетів та сприйняттям північних сусідів.

Список респондентів

АН – жінка, народилася в 1968 році на Чернігівщині. Проживає в с. Ягідне Чернігівського р-ну Чернігівської обл. Записав М. Бех 07.12.2023 р. у с. Ягідне Чернігівського р-ну Чернігівської обл.

ЖА – жінка, народилася в 1926 році на Чернігівщині. Записав М. Бех 06.09.2018 р. у м. Бахмачі Чернігівської обл.

ІВ – жінка, народилася в с. Іванівка Чернігівського р-ну Чернігівської обл. Записав М. Бех 07.12.2023 р. у с. Іванівка Чернігівського р-ну Чернігівської обл.

МО – жінка, народилася в 1971 році на Кіровоградщині. Проживає в с. Ягідне Чернігівського р-ну Чернігівської обл. Записав М. Бех 07.12.2023 р. у с. Ягідне Чернігівського р-ну Чернігівської обл.

Джерела та література

1. Бур А. План Путина: стоятъ позади женщин и детей. URL : https://www.youtube.com/watch?v=ZJ1xRjOiq_c.

2. Голими руками: у Корюківці Чернігівської області люди без зброї зупинили російські танки. URL : <https://mil.in.ua/uk/news/golymy-rukamy-u-kryukivtsyah-chernigivskoyi-oblasti-lyudy-bez-zbroiyi-zupnyly-rosijski-tanky/> (дата звернення 30.11.2023).

3. Добробат – це добровольчий будівельний батальйон. URL : <https://www.dobrobat.in.ua/> (дата звернення 01.12.2023).

4. На Чернігівщині обговорили з країнами Балтії відновлення та загрозу з боку РФ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3559557-na- Chernigivsinii-obgovorili-z-krainami-baltii-vidnovlenna-ta-vijskovu-zagrozu-z-boku-rf.html> (дата звернення 01.12.2023).

5. Шапошніков Д. «Думали, що це був ядерний вибух»: як росіяни розпочали наступ на Чернігівщину. *Суспільне новини*. URL : <https://suspilne.media/326560-dumali-so-ce-buv-adernij-vibuh-ak-rosiani-rozprocali-nastup-na- Chernigivsinu/> (дата звернення 01.12.2023).

6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 496 с: портр.

References

1. BUR, Aleksei. Putin's Plan: To Stand behind Women and Children [viewed 1 December 2023]. Available from: https://www.youtube.com/watch?v=ZJ1xRjOiq_c [in Ukrainian].
2. ANON. *With Their Bare Hands: Unarmed People have Stopped Russian Tanks in Koriukivka of Chernihiv Region* [viewed 30 November 2023]. Available from : <https://mil.in.ua/uk/news/golymy-rukamy-ukryukivtsyah-chernigivskoyi-oblasti-lyudy-bez-zbroyi-zupynyly-rosijski-tanky/> [in Ukrainian].
3. ANON. *Dobrobat is a Voluntary Building Battalion* [viewed 1 December 2023]. Available from: <https://www.dobrobat.in.ua/> [in Ukrainian].
4. ANON. *The Restoration and Threat from the Russian Federation have been Discussed with the Baltic Countries in Chernihivshchyna* [viewed 1 December 2023]. Available from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3559557-na-cernigivsini-obgovorili-z-krainami-baltii-vidnovlenna-ta-vijskovu-zagrozu-z-boku-uf.html> [in Ukrainian].
5. SHAPOSHNIKOV, Denys. "We've Thought It is a Nuclear Explosion": How the Russians Launch an Offensive on Chernihivshchyna. *Public News* [viewed 1 December 2023]. Available from: <https://suspilne.media/326560-dumali-so-ce-buv-adernij-vibuh-ak-rosiani-rozpocali-nastup-na-cernigivsinu/> [in Russian].
6. ZHULYNSKYI, Mykola, editorial board's chairperson. *Shevchenko T. H. Complete Collected Works: In Twelve Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 2003, vol. 5: Diary. Autobiography. Articles. Archaeological Notes. "Southern Russian Primer". Records of Folk Art. 496 pp.: portraits [in Ukrainian and Russian].

Надійшло / Received 12.12.2023

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 14.12.2023